

The Comparison of Word Stress in Persian and Arabic

Omid Tabibzadeh¹

Professor of Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

Abstract

In this article, we examine the typological differences in the position of the word stress in two languages of Standard Spoken Persian and Modern Standard Arabic. First, based on typological studies, we show that both Persian and Arabic are among the languages in which the stress position of a word can be predicted based on phonological considerations - in contrast to languages such as English and Russian, in which the stress position of a word cannot be predicted based solely on phonological considerations, and in order to determine the stress position, morphological, lexical, and historical information is also needed. We then argue that in languages where the position of the word stress is predictable, stress cannot be contrastive, meaning that in these languages, simply changing the stress position in a word does not change the meaning of the word and minimal stress pairs do not arise; in this sense, stress in a word is non-contrastive in both Persian and Arabic. We then show that although both Persian and Arabic languages have predictable and non-contrastive word stress, there is a huge difference between them, namely that the location of the stressed syllable in Persian is always on the final syllable of the word and the weight or quantity of the syllables of the word has no effect on the location of the stress, but the location of the stressed syllable in modern standard Arabic words varies depending on the weight or quantity of the syllables of the word. In this

Accepted: 09/June/2025 *** Received: 20/May/2025

ISSN: 2423-3847

1. otabibzadeh@yahoo.com (Corresponding Author)

How to cite: Tabibzadeh, O. (2025). The Comparison of Word Stress in Persian and Arabic. *Language and Linguistics*, 20(40), 1- 24. doi: [10.30465/LSI.2025.51421.1796](https://doi.org/10.30465/LSI.2025.51421.1796)

sense, Persian is a quantity-insensitive language with a fixed stress system, but Arabic is a quantity-sensitive language with a free stress system. In this article, after introducing the above-mentioned typological features, I examine and introduce these features in the two languages, of Standard Spoken Persian and Modern Standard Arabic.

Keywords: typology of word stress; word stress in Standard Spoken Persian; word stress in New Standard Arabic.

1. Introduction

One of the syllables of any polysyllabic word is more prominent than the other syllables in that word in terms of phonetic characteristics (i.e., intensity or duration or undertone). This greater prominence is called the stress of the word and more prominent syllable is labeled as the stressed syllable. Although this is a universal feature in all world languages, it should be noted that the phonetic or acoustic correlate of the stressed syllable varies from one language to another; in some languages the phonetic correlative of the stressed syllable is intensity, in others it is duration or sub-tonality, or a combination of two or all three of the above. However, this point is not the subject of our discussion in this article and we will not discuss it further. Languages follow their own rules in determining the location of the stress in their words, and in this respect they also differ greatly; for example, the name "Muhammad" has different stresses in Arabic and Persian: in Arabic, the stress of this word is on the penultimate syllable (/mu.'ham.mad/), and in Persian, on the final syllable (/mo.ham.'mad/).

As another example, consider the position of word stress in the following three synonymous words in Persian, Arabic, and English, where the stressed syllable is in a different position:

In Persian: "نوشتن" (with final stress) /neveʃ'tan/

In Arabic: "كُتِبَ" (with penultimate stress) /ki'ta:bah/

In English: "writing" (with initial stress) /'raɪtɪŋ/

Typology is a linguistics topic that studies, compares, and classifies various features of languages; it is divided into various areas, one of which is phonological Typology, which deals with the study of the types of word

3 | Tabibzadeh

stress in the languages of the world. In the Typology of word stress, various questions, such as the following, are raised: Does the location of the word stress in a language depend solely on phonological information, or is morphological, lexical, and historical information also needed to determine the location of the word stress in addition to phonological information? Is the word stress contrastive? Does each word have secondary or subsidiary stresses in addition to the primary or main stress? Is the word stress sensitive to the quantity or weight of the syllable? Is the stress location constant in the words of that language or may the stress location vary in each word? Etc.

In this article, we examine the typological differences in the position of the word stress in two languages of Standard Spoken Persian and Modern Standard Arabic. First, based on typological studies, we show that both Persian and Arabic are among the languages in which the stress position of a word can be predicted based on phonological considerations - in contrast to languages such as English and Russian, in which the stress position of a word cannot be predicted based solely on phonological considerations, and in order to determine the stress position, morphological, lexical, and historical information is also needed. We then argue that in languages the position of word stress is predictable, stress cannot be contrastive, meaning that in these languages, simply changing the stress position in a word does not change the meaning of the word and minimal stress pairs do not arise; in this sense, stress in a word is non-contrastive in both Persian and Arabic. We then show that although both Persian and Arabic languages have predictable and non-contrastive word stress, there is a huge difference between them, namely that the location of the stressed syllable in Persian is always on the final syllable of the word: /mo.ham.'mad; neveʃ'tan; bozorgvārā'ne; bo'zorg; bozor'gi/.

The weight or quantity of the syllables of the word has no effect on the location of the stress in Persian, but the location of the stressed syllable in modern standard Arabic words varies depending on the weight or quantity of the syllables of the word. The ultimate syllable takes the word stress if it is super heavy; if not the penultimate syllable takes the word stress if it is heavy; if not the antepenultimate syllable takes the word stress whatever it is: /ʔʕa:l; a'mi:rʔ; mu'hiqq; ma'ʔa:r; s'a:'bu:n; qu'd:u:s; 'ʔa:llah; 'qa:ma:;

'hasan; 'qa:ma; ʔa'ra:da; ʔi'ma:dun; 'kataba; 'ka:tibun; mak'tu:bon;
ħodʒo'ra:tun; ta'qa:talu:; ʔiχ'talafu:; mak'tabatun; ka'tabata:/.

In this sense, Persian is a quantity-insensitive language with a fixed stress system, but Arabic is a quantity-sensitive language with a free stress system. In this article, after introducing the above-mentioned typological features, these features in two languages of Standard Spoken Persian and Modern Standard Arabic are examined and introduced.

.

تقدیم به استاد و دوست عزیزم،
سرکار خانم دکتر گلناز مدرسی قوامی

مقایسه تکیه کلمه در فارسی و عربی

استاد زبان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

امید طبیب‌زاده

چکیده

در این مقاله تفاوت‌های رده‌شناختی جایگاه تکیه کلمه را در دو زبان فارسی معیار گفتاری و عربی معیار جدید بررسی می‌کنیم. در اینجا ابتدا براساس مطالعات رده‌شناختی نشان می‌دهیم که هر دو زبان فارسی و عربی جزو زبان‌هایی هستند که محل تکیه کلمه در آنها براساس ملاحظات واجی قابل پیش‌بینی است. این زبان‌ها در مقابل زبان‌هایی چون انگلیسی و روسی قرار دارند که محل تکیه کلمه‌شان صرفاً براساس ملاحظات واجی قابل پیش‌بینی نیست و برای تعیین محل تکیه در آنها علاوه بر اطلاعات واجی به اطلاعات صرفی و واژگانی و تاریخی نیز نیاز است. سپس بحث می‌کنیم که در زبان‌هایی که جایگاه تکیه کلمه در آنها قابل پیش‌بینی است، تکیه نمی‌تواند تقابل‌دهنده باشد، یعنی در این زبان‌ها صرفاً با تغییر محل تکیه در کلمه، معنای کلمه تغییر نمی‌کند و جفت‌های کمینه تکیه‌ای پدید نمی‌آید؛ در این معنا تکیه کلمه هم در فارسی و هم در عربی غیر تقابل‌دهنده است. آنگاه نشان می‌دهیم که گرچه هر دو زبان فارسی و عربی دارای تکیه کلمه قابل پیش‌بینی و غیر تقابلی هستند، تفاوت عظیمی بینشان وجود دارد و آن این‌که محل هجای تکیه‌بر در فارسی گفتاری همواره روی هجای پایانی کلمه است و وزن هجاهای کلمه هیچ تأثیری بر محل تکیه ندارد، اما محل هجای تکیه‌بر در کلمات عربی معیار جدید بسته به وزن هجاهای کلمه فرق می‌کند. در این معنا زبان فارسی از حیث تکیه کلمه، زبانی غیر حساس به کمیت با تکیه ثابت است، اما زبان عربی زبانی حساس به کمیت با تکیه آزاد است. در این مقاله پس از معرفی ویژگی‌های رده‌شناختی فوق به بررسی و معرفی این ویژگی‌ها در دو زبان فارسی گفتاری و عربی معیار جدید می‌پردازیم.

کلیدواژه: رده‌شناسی تکیه کلمه، تکیه کلمه در فارسی گفتاری، تکیه کلمه در عربی معیار جدید.

مقدمه

یکی از هجاهای هر کلمه چندهجایی از حیث ویژگی‌های آوایی (مانند شدت یا دیرش یا زیروبمی)، برجسته‌تر از هجا یا هجاهای دیگر آن کلمه است. این برجستگی بیشتر را تکیه کلمه^۱، و آن هجای برجسته‌تر را هجای تکیه‌بر می‌نامیم. آنچه گفتیم از ویژگی‌های جهانی^۲ در تمام زبان‌های دنیاست، اما باید دانست که همبسته آوایی یا آکوستیکی هجای تکیه‌بر از زبانی به زبان دیگر فرق می‌کند؛ همبسته آوایی تکیه کلمه در بعضی زبان‌ها شدت، در بعضی دیگر دیرش یا زیروبمی و یا ترکیبی از دو تا یا هر سه مورد فوق است. در هر حال این نکته موضوع بحث ما در این مقاله نیست و ما هم بیش از این بدان نمی‌پردازیم (خوانندگان برای اطلاعات بیشتر می‌توانند رجوع کنند به بی‌جن‌خان، ۱۳۹۲؛ مدرسی قوامی، ۱۳۹۲؛ صادقی، ۱۳۹۷؛ ابوالحسنی‌زاده و دیگران، ۲۰۱۲).

زبان‌ها در تعیین محل تکیه کلمات خود از قواعدی خاص خود پیروی می‌کنند و از این حیث نیز تفاوت‌های بسیاری با هم دارند؛ مثلاً اسم «محمد» در دو زبان عربی و فارسی دارای تکیه‌های متفاوتی است: در عربی تکیه این کلمه روی هجای مقابل پایانی، و در فارسی روی هجای پایانی است (برای نمایش تلفظ کلمات در این مقاله از الفبای آوانگاری بین‌المللی^۳ استفاده می‌کنیم و تلفظ کلمات را درون دو خط کج (/ /)، مرز میان هجاها را با نقطه (.)، و هجاهای تکیه‌بر را با علامت تکیه (') در سمت چپ آن هجا نمایش می‌دهیم):

/mu.'hɑm.mɑd/

در عربی:

/mo.hɑm.'mɑd/

در فارسی:

جالب است که تکیه این کلمه در زبان انگلیسی نیز مانند عربی، روی هجای مقابل پایانی آن است، اما چون در زبان انگلیسی نه تشدید وجود دارد و نه آوای حلقی /h/، اولاً واج /m/ به‌صورت نامشدد درمی‌آید، و ثانیاً آوای حلقی /h/ نیز مانند فارسی، مبدل به آوای غیرحلقی (/h/) می‌شود:

/mɑ.'hæ.mɪd/

در انگلیسی:

1. word stress

2. universal

3. International Phonetic Alphabet (IPA)

به‌عنوان مثالی دیگر به وضع تکیه کلمه در سه کلمه هم‌معنای زیر در زبان‌های فارسی و عربی و انگلیسی توجه شود که محل هجای تکیه‌بر در آنها متفاوت است:

/neveʃ'tan/	در فارسی: «نوشتن» (با تکیه پایانی)
/ki'ta:bah/	در عربی: «کتابه» (با تکیه پیش‌پایانی)
/'raɪtɪŋ/	در انگلیسی: «writing» (با تکیه آغازین)

رده‌شناسی^۱ یکی از مباحث زبان‌شناسی است که به بررسی و مقایسه و طبقه‌بندی ویژگی‌های گوناگون زبان‌ها می‌پردازد؛ رده‌شناسی به حوزه‌های گوناگونی تقسیم می‌شود که یکی از آنها رده‌شناسی واجی^۲ است که بحث درباره بررسی انواع تکیه‌های کلمه در زبان‌های جهان ذیل آن می‌گنجد. در رده‌شناسی تکیه کلمه، سؤال‌های مختلفی مانند زیر مطرح می‌شود: آیا تعیین محل تکیه کلمه در زبان مورد بحث صرفاً وابسته به اطلاعات واجی است، یا برای تعیین محل تکیه کلمه علاوه بر اطلاعات واجی، به اطلاعات صرفی و واژگانی و تاریخی هم نیاز است؟ آیا تکیه کلمه در آن زبان تقابل‌دهنده است؟ آیا هر کلمه علاوه بر تکیه اولی یا اصلی، دارای تکیه‌های ثانوی یا فرعی نیز هست؟ آیا تکیه کلمه نسبت به کمیت یا وزن (weight) هجا حساس است؟ آیا محل تکیه در کلمات آن زبان ثابت است یا محل تکیه در هر کلمه ممکن است فرق کند؟ و غیره. در این مقاله پس از توضیح مختصری درباره رده‌شناسی تکیه بر اساس آراء متیو گوردون^۳ (۲۰۱۶)، به مقایسه رده‌شناختی تکیه کلمه در دو زبان فارسی معیار گفتاری و عربی معیار جدید^۴ می‌پردازیم و با ذکر جزئیاتی درباره ویژگی‌های تکیه کلمه در این دو زبان، بحث را به اتمام می‌رسانیم.

درباره رده‌شناسی تکیه کلمه

متیو گوردن (۲۰۱۸) در اولین گام در رده‌شناسی تکیه کلمه در زبان‌های گوناگون، بین دو دسته از زبان‌ها تفاوت می‌گذارد: زبان‌هایی که محل تکیه کلمه در آنها از حیث واجی قابل پیش‌بینی^۵ است، و زبان‌هایی که محل تکیه در آنها صرفاً براساس اطلاعات واجی قابل پیش‌بینی نیست و برای تعیین محل تکیه به اطلاعات دیگری در حوزه صرف و واژگان و ریشه‌شناسی نیاز است. در زبان‌های به‌اصطلاح قابل پیش‌بینی، محل تکیه کلمه را می‌توان صرفاً براساس

1. typology
2. phonological typology
3. M. K. Gordon
4. Modern Standard Arabic
5. predictable

ویژگی‌های واجی، یعنی کمیت یا وزن هجا، و نیز محل هجا در درون واژه پیش‌بینی کرد، اما در زبان‌های غیرقابل‌پیش‌بینی^۱، محل تکیه واژه صرفاً براساس ویژگی‌های واجی قابل‌پیش‌بینی نیست و برای تعیین آن به ویژگی‌های دیگری همچون ویژگی‌های صرفی و واژگانی نیاز است. زبان‌هایی چون عربی و فارسی جزو زبان‌های قابل‌پیش‌بینی، و زبان‌هایی چون روسی و انگلیسی جزو زبان‌های غیرقابل‌پیش‌بینی هستند. ویژگی مشترک دیگر زبان‌های فارسی گفتاری و عربی معیار جدید این است که هر کلمه در این زبان‌ها فقط یک تکیه اصلی می‌گیرد و فاقد تکیه‌های فرعی یا ثانوی است، درحالی‌که کلمات چندهجایی در زبانی چون انگلیسی علاوه بر تکیه اصلی تکیه فرعی نیز می‌گیرند (برای اطلاعات بیشتر درباره تکیه فرعی رک. مدرسی قوامی، ۱۳۹۴؛ موسوی، ۱۳۸۶؛ نیز باکوویچ^۲، ۱۹۹۸؛ برای تفاوت محل تکیه در کلمات فارسی گفتاری و فارسی ادبی رک طیب‌زاده ۱۴۰۱).

زبان‌های قابل‌پیش‌بینی خود به دو دسته کلی زبان‌های غیرحساس به کمیت^۳، و زبان‌های حساس به کمیت^۴ تقسیم می‌شوند. در زبان‌های غیرحساس به کمیت تکیه کلمه همواره روی هجای مشخصی (مثلاً هجای پایانی، یا هجای پیش‌پایانی، یا هجای آغازی و مانند آن) قرار می‌گیرد، اما در زبان‌های حساس به کمیت محل تکیه کلمه بسته به وزن هجاهای کلمه تغییر می‌کند. بنابراین در زبان‌های قابل‌پیش‌بینی و غیرحساس به کمیت، محل تکیه ثابت^۵ است، اما در زبان‌های قابل‌پیش‌بینی و حساس به کمیت محل تکیه آزاد^۶ یا متغیر است. زبان فارسی جزو زبان‌های قابل‌پیش‌بینی غیرحساس به کمیت است و محل تکیه در آن همواره روی هجای پایانی کلمه است، اما زبان عربی جزو زبان‌های قابل‌پیش‌بینی حساس به کمیت است و محل تکیه در آن ثابت نیست بلکه بسته به وزن هجای موجود در کلمه تغییر می‌کند. نکته مهم در مورد زبان‌هایی با تکیه کلمه قابل‌پیش‌بینی، چه با تکیه ثابت و چه با تکیه آزاد، این است که تکیه در آنها تقابلی^۷ نیست، یعنی با تغییر محل تکیه روی یک کلمه واحد، معنای آن کلمه، مگر در موارد بسیار محدود و استثنایی، تغییر نمی‌کند. براساس آنچه گذشت نظام‌های تکیه کلمه در زبان‌های گوناگون را می‌توان به سه رده یا نظام کلی زیر تقسیم کرد:

(۱) **نظام‌های قابل‌پیش‌بینی و غیرحساس به کمیت:** در زبان‌های متعلق به این نظام، محل تکیه هر کلمه ثابت و مشخص است، و به همین دلیل تکیه در آنها غیرتقابلی است و با تغییر

1. unpredictable
2. E. Bakovic
3. quantity insensitive
4. quantity sensitive
5. fix
6. free
7. contrastive

محل تکیه معنای کلمه تغییر نمی‌کند. زبان‌های زیر دارای تکیه قابل پیش‌بینی غیرحساس به کمیت هستند: فارسی و فرانسوی (با تکیه ثابت روی هجای پایانی)، فنلاندی (با تکیه ثابت روی هجای آغازی)، اسپانیایی و آلبانیایی (با تکیه ثابت روی هجای پیش‌پایانی)، و مقدونیایی (با تکیه ثابت روی هجای پیش‌پیش‌پایانی).

(۲) نظام‌های قابل پیش‌بینی و حساس به کمیت: در این زبان‌ها محل تکیه هر کلمه ثابت نیست بلکه محل آن بسته به وزن هجاهای موجود در کلمه تغییر می‌کند. محل تکیه در این زبان‌ها در هر حال قابل پیش‌بینی است و به همین دلیل تکیه در این زبان‌ها نیز غیرتقابلی است. عربی کلاسیک، جاوه‌ای، زبان قفقازی کاباردیانی از زمره این زبان‌ها هستند.

(۳) نظام‌های غیرقابل پیش‌بینی: در این نظام‌ها محل تکیه صرفاً براساس ویژگی‌های واجی مانند محل هجا یا وزن هجا تعیین نمی‌شود، بلکه برای پیش‌بینی محل تکیه به اطلاعات دیگری در حوزه صرف و واژگان و ریشه‌شناسی نیاز است. تکیه کلمه در این زبان‌ها می‌تواند تقابلی باشد، یعنی با تغییر محل تکیه در بعضی کلمات ممکن است معنای آنها تغییر کند. زبان‌های روسی و انگلیسی، به این دسته از کلمات تعلق دارند. به عنوان مثالی از تکیه تقابلی می‌توان به تکیه کلمه در زبان انگلیسی اشاره کرد که نسبت به طبقات صرفی حساس است و باعث تغییر طبقه صرفی می‌شود و جفت‌های کمینه با برچسب‌های صرفی متفاوت پدید می‌آورد. مثلاً به جفت‌های کمینه فعل و صفت که فقط با تغییر محل تکیه پدید می‌آیند در این زبان توجه شود (v مبین طبقه صرفی فعل (verb)، و n مبین طبقه صرفی اسم (noun) است):

Im'port (v)	وارد کردن
'Import (n)	واردات
per'mit (v)	اجازه دادن
'permit (n)	جواز، اجازه
con'flict (v)	اختلاف داشتن
'conflict (n)	اختلاف، تضاد

باری هریک از سه رده فوق، دارای زیررده‌های بسیاری است به طوری که تقریباً تمام نظام‌های تکیه کلمه در زبان‌های دنیا را می‌توان ذیل یکی از این سه رده و زیررده‌های آنها

قرار داد. حال با توجه به اطلاعات رده‌شناختی فوق به بررسی وضع تکیه کلمه در دو زبان فارسی گفتاری و عربی معیار جدید می‌پردازیم.

تکیه در کلمات فارسی

گفتیم زبان فارسی جزو نظام‌های قابل پیش‌بینی غیرحساس به کمیت است، و دیگر این‌که تکیه هر کلمه در این زبان روی هجای پایانی آن است. کلمات این زبان فاقد تکیه‌های ثانوی است، و از آنجاکه محل تکیه در فارسی کاملاً قابل پیش‌بینی است، تکیه در آن غیرتقابلی است (ثمره، ۱۳۶۴ و ۱۳۷۸؛ فرگوسن^۱، ۱۹۷۲؛ بی‌جن‌خان، ۱۳۹۲). حال با تفصیل بیشتری به بحث درباره برخی ویژگی‌های خاص تکیه در کلمات فارسی می‌پردازیم.

محل تکیه در کلمات فارسی

محل تکیه در تمام کلمات فارسی، اعم از اسم و صفت و قید و حرف اضافه، همواره روی هجای پایانی است، و کمیت یا وزن هجای پایانی یا دیگر هجاهای کلمه، تأثیری در محل تکیه ندارد. چنان‌که می‌بینیم در مثال‌های زیر چه کلمه ما اسم باشد یا صفت یا قید، و چه هجای پایانی آنها سبک باشد یا سنگین یا فوق سنگین، تأثیری در محل تکیه ندارد و تکیه کلمه همواره روی هجای پایانی است:

bo'zorg/؛ با هجای تکیه‌برِ فوق‌سنگین	بزرگ (صفت)
bozor'gi/؛ با هجای تکیه‌برِ سنگین	بزرگی (اسم)
bozorgvara'ne/؛ با هجای تکیه‌برِ سبک	بزرگوارانه (قید)

کلماتی مانند کلمات فوق را که در فرهنگ‌های لغت مدخل می‌شوند اقلام واژگانی^۲ می‌خوانیم. در مقابل اقلام واژگانی، اقلامی قرار دارند که در فرهنگ‌های لغت مدخل نمی‌شوند و اقلام پساواژگانی^۳ نامیده می‌شوند. در اقلام پساواژگانی نیز معمولاً یک هجا برجسته‌تر از هجاهای دیگر است؛ مثلاً هریک از صورت‌های صرف‌شده افعال فارسی (مانند «می‌روم»، یا «بخوانم» و غیره) جزو اقلام پساواژگانی هستند که هرکدام نیز دارای هجای برجسته‌ای هستند متفاوت با آن نوع برجستگی که در اقلام واژگانی دیدیم:

1. Ch. Ferguson
2. lexical item
3. post lexical

/ 'miravam /

می‌روم

/'beχanam /

بخوانم

بحث درباره قواعد حاکم بر برجستگی اقلام پساواژگانی به حوزه آهنگ^۱ مربوط می‌شود که موضوع بحث ما در این مقاله نیست و ما هم در اینجا بیش از این بدان نمی‌پردازیم (برای اطلاعات بیشتر در این زمینه رک اسلامی، ۱۳۷۹؛ صادقی، ۱۳۹۷؛ کهنمویی‌پور، ۲۰۱۸).

تکیه و تقابل

چنان‌که گفتیم تکیه در زبان فارسی تقابل‌دهنده نیست، یعنی صرفاً با استفاده از تغییر محل تکیه نمی‌توان جفت‌های کمینه تکیه‌ای^۲ ساخت. جفت کمینه تکیه‌ای به دو کلمه با معانی متفاوت اطلاق می‌شود که در همه چیز جز محل تکیه‌اشان یکسان هستند. البته در فارسی به تعداد بسیار معدودی از جفت‌کلمه‌هایی می‌توان اشاره کرد که تغییر جایگاه تکیه در آنها منجر به تمایز معنایی می‌شود، اما تعداد این موارد چنان اندک است که باید آنها را در زمره استثنائات به حساب آورد؛ این اقلام در فارسی تقریباً محدود به موارد زیر است:

«گویا» /gu'ja/ (روشن)	در مقابل	«گویا» /'guja/ (شاید)،
«ولی» /va'li/ (پدر یا مادر)	در مقابل	«ولی» /'vali/ (اما)،
«باری» /ba'ri/ (برای بارکشی)	در مقابل	«باری» /'bəri/ (به‌هر تقدیر)،
«عاری» /a'ri/ (فاقد، بدون)	در مقابل	«آری» /'ari/ (بله)

بعضی پژوهشگران اقلام زیر را نیز درمقام جفت‌های کمینه تکیه‌ای درنظر می‌گیرند و تلویحاً زبان فارسی را جزو زبان‌های دارای تکیه تقابل‌دهنده قلمداد می‌کنند:

«تابش» /tə'beʃ/ (عمل تابیدن)	در مقابل	«تابش» /'təbeʃ/ (تابِ او)؛
«ماهی» /mā'hi/ (جانور آب‌زی)	در مقابل	«ماهی» /'māhi/ (هر ماه)
«مردی» /mar'di/ (مردانگی)	در مقابل	«مردی» /'mardi/ (یک مرد)
«مینی» /mi'ni/ (کوچک)	در مقابل	«مینی» /'mini/ (یک مین)

^۱. intonation

^۲. stress minimal pair

اما واقعیت این است که این موارد را نمی‌توان و نباید جفت‌های کمینه تکیه‌ای دانست، زیرا جفت‌های کمینه باید به سطوح واژگانی یکسانی تعلق داشته باشند درحالی که این شرط در مورد مثال‌ها فوق صدق نمی‌کند. مثلاً /tə'beʃ/ (عمل تابیدن) و /mə'hi/ (جانور آبزی) اقلامی واژگانی هستند که در لغت‌نامه‌ها مدخل می‌شوند و برجستگی‌اشان از نوع واژگانی است، اما /təbeʃ/ (تابِ او) و /məhi/ (هر ماه) اقلامی پساواژگانی هستند که در لغت‌نامه‌ها مدخل نمی‌شوند و برجستگی‌اشان هم ربطی به برجستگی واژگانی ندارد، بلکه برجستگی پساواژگانی است و به آهنگ مربوط می‌شود.

توجه شود که /-eʃ/ و /-i/ در /təbeʃ/ و /məhi/ از زمره واژه‌بست‌ها^۱ هستند و نه وندها؛ ذکر توضیحی هرچند مختصر درباره واژه‌بست‌های فارسی و تفاوتشان با وندها در اینجا ضروری است، خاصه که به هنگام بحث درباره تکیه کلمه در زبان عربی هم باید به موضوع واژه‌بست‌ها برگردیم.

واژه‌بست‌ها در فارسی

واژه‌بست‌ها تکواژهایی هستند که برخی ویژگی‌های کلمات و برخی ویژگی‌های وندها را دارند، و به همین دلیل نه کلمه محسوب می‌شوند و نه وندها! آنها از یک سو مانند کلمات منفرد دارای معنایی خاص خود هستند، و از سوی دیگر مانند وندها همواره وابسته به کلمه یا پایه‌ای هستند که بدان متصلند و هیچگاه بدون آن استعمال نمی‌شوند. واژه‌بست‌ها به دو دسته کلی پیش‌بست‌ها^۲ و پی‌بست‌ها^۳ تقسیم می‌شوند، اما واژه‌بست‌های فارسی همه از نوع پی‌بست هستند.

پی‌بست‌های فارسی هیچ‌گاه تکیه نمی‌گیرند اما پسوندها تکیه واژگانی می‌گیرند، و دیگر این که صورت‌های پی‌بستی در فرهنگ‌های لغت مدخل نمی‌شوند، اما صورت‌های پسوندی در فرهنگ‌های فارسی مدخل می‌شوند. مثلاً برجستگی در صورت پی‌بستی «مردی» (= یک مرد) روی پایه آن (مرد) قرار دارد: /'mardi/، درحالی که تکیه در صورت پسوندی «مردی» (= مردانگی) روی پسوند اسم‌ساز «-ی» قرار دارد: /mar'di/، و دیگر این که صورت پی‌بستی «مردی» (= یک مرد) در فرهنگ‌های لغت مدخل نمی‌شود، اما صورت پسوندی «مردی» (= مردانگی) قطعاً در فرهنگ‌های لغت مدخل می‌شود. این همه بدان معناست که صورت‌های پسوندی جزو اقلام واژگانی و دارای تکیه واژگانی هستند، اما صورت‌های پی‌بستی جزو اقلام پساواژگانی و دارای برجستگی پساواژگانی هستند. پی‌بست‌های فارسی را به اختصار و به شرح

1. clitic
2. proclitic
3. enclitic

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

/faʔe'laton faʔe'laton faʔe'laton faʔe'laton/

فعولن فعولن فعولن فعولن

/fa'ʔulon fa'ʔulon fa'ʔulon fa'ʔulon/

مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن

/mos'tafʔelon mos'tafʔelon mos'tafʔelon mos'tafʔelon/

مفاعّلن مفاعّلن مفاعّلن مفاعّلن

/ma'faʔelon faʔe'laton ma'faʔelon faʔe'laton/

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

/mafa'ʔilon mafa'ʔilon mafa'ʔilon mafa'ʔilon/

فارسی‌زبانانی که ارکان عروضی را بدین شکل و با تکیه‌ای خلاف الگوی تکیه فارسی تلفظ می‌کنند، درواقع افراد باسوادی هستند که از الگوهای تکیه کلمات عربی پیروی می‌کنند (آریا طبیب‌زاده، زیرچاپ ۱۴۰۳)، و ما از همینجا وارد بحث درباره تکیه کلمات عربی می‌شویم.

تکیه کلمات عربی

عربی دارای گونه‌های متعدد و متفاوتی است که از آن میان می‌توان به هشت گونه زیر اشاره کرد: عربی کلاسیک، بنی‌حسنی، فلسطینی، قاهره‌ای، لبنانی، حجازی بدوی، نگیوی بدوی، و برقه‌ای بدوی (رک. هیز^۱، ۱۹۹۵؛ نیز رک. هلموت^۲، ۲۰۱۳: ۶۱-۵۹). ما از این میان به بررسی تکیه واژگانی در عربی کلاسیک می‌پردازیم (کاگر^۳، ۱۹۹۵؛ و مخصوصاً واتسون^۴، ۱۹۹۹ و ۲۰۰۲ و ۲۰۱۱). عربی کلاسیک گونه‌ای از عربی است که قواعد آن توسط دست‌نویسان سنتی عرب در قرون دوم و سوم (مانند سیبویه و قرّاء) و تالیان آنها توصیف شده است. در سنت‌های قرائت قرآن و در سنت شعر عروض عربی و نیز در بسیاری از نسخه‌های خطی قرون میانه از این گونه عربی استفاده شده است. از آنجا که منابع عربی کلاسیک اطلاعات لازم و کافی درباره نظام تکیه‌ای این گونه از عربی را در اختیار نمی‌گذارند، محققان برای بازسازی نظام تکیه‌ای این گونه، از منابع مختلفی استفاده کرده‌اند که مهم‌ترین آنها عربی معیار جدید (Modern Standard Arabic= MSA) است. عربی معیار جدید گونه متعلق به گویشوران تحصیل کرده در تمام کشورهای عرب‌زبان است که در رسانه‌ها و اخبار رادیو و تلویزیون و سخنرانی‌های رسمی از آن استفاده می‌شود.

-
1. B. Hayes
 2. S. Hellmuth
 3. R. Kager
 4. J. Watson

زبان عربی معیار جدید مانند فارسی معیار گفتاری، جزو زبان‌های تک‌تکیه‌ای است که فاقد تکیه ثانوی است و محل تکیه اصلی در کلمات آن براساس ویژگی‌های واجی، قابل‌پیش‌بینی است و در نتیجه تکیه در آن از نوع غیرتقابلی است. اما عربی برخلاف فارسی جزو نظام‌های حساس به کمیت است که محل تکیه در آن ثابت نیست بلکه بسته به وزن هجاهای درون کلمه تغییر می‌کند. برای توصیف تکیه کلمه در چنین زبانی ابتدا باید با دستگاه مصوتی و نیز انواع و تعداد هجاهای این زبان از حیث کمیت یا وزن آنها آشنا شویم.

دستگاه مصوتی و هجایی زبان عربی

عربی دارای شش مصوت ساده و دو مصوت مرکب است. مصوت‌های ساده این زبان به دو دسته کوتاه (short) (یا سبک light) شامل مصوت‌های /a i u/ و بلند (long) (یا سنگین heavy) شامل مصوت‌های /a: i: u:/ تقسیم می‌شوند. دو مصوت مرکب این زبان نیز که بلند (یا سنگین) هستند عبارتند از /aj aw/. این مصوت‌ها را به شرح زیر همراه با چند مثال نمایش می‌دهیم:

مصوت‌های ساده:

مصوت‌های ساده کوتاه یا سبک /a i u/ مثلاً در: «عَلِی»، «طِب» (خوش باش)، دُر (بگرد)
مصوت‌های ساده بلند یا سنگین /a: i: u:/ مثلاً در: «عَالِی»، طیب (خوشی)، «دور» (خانه‌ها)

مصوت‌های مرکب:

مصوت‌های مرکب بلند یا سنگین /aj aw/ مثلاً در: «قَوْم»، «خَیْل»

می‌دانیم که از ترکیب یک مصوت با یک چند صامت دیگر، هجاها شکل می‌گیرند، و دیگر این که در زبان عربی هشت نوع هجا وجود دارد که برحسب نوع مصوت (سبک یا سنگین) و تعداد صامت‌هایشان دارای سه وزن سبک و سنگین و فوق سنگین (super heavy) هستند. مقیاس سلسله‌مراتب کمیت هجا در عربی (سه وزن سبک و سنگین و فوق سنگین) به شرح زیر است (در بازنمایی‌های زیر C علامت صامت (Consonant)، V علامت مصوت (Vowel) کوتاه، VV علامت مصوت بلند، و GG علامت صامت مشدد (Geminate) است):

هجاهای فوق سنگین (super heavy = s):

CVVC= CVCC= CVVGG= CVGG

هجاهای سنگین (heavy = h):

CVV= CVC= CVVG

هجاهای سبک (light=1):

CV

مقیاس سلسله‌مراتب کمیت هجاها در عربی را به شکل زیر نمایش می‌دهیم (در بازنمایی زیر، علامت < به معنای «بیشتر یا سنگین‌تر از» است). توجه شود که تمام مثالها در حالت وقف است:

CVVC= CVCC= CVVGG= CVGG > CVV= CVC= CVVG > CV
به چند مثال از هریک از هجاهای فوق توجه شود:

CVVC: هجای فوق سنگین: مثل جار، دار، نور، حوب (گناه)، شیء، قوم
CVCC: فوق سنگین: مثل برد، خُضر (سبزه)، علم
CVVGG: فوق سنگین: مثل شادّ، حادّ
CVGG: فوق سنگین: مثل حدّ، شدّ (محکم شد)
CVV: سنگین: مثل یا، فی، لَو (اگر)، کَی
CVC: سنگین: مثل هَل (آیا)، قَد (حرف تأکید)
CVVG: سنگین: مثل «ماد-» در «مادّه» (ma:d.dah)
CV: سبک: مثل لَ (برای)، بِ، سَ (ادات تسويف)

ذکر توضیحی دربارهٔ صامت‌های مشدد (GG) در اینجا لازم است: گرچه صامت‌های مشدد در هر حال صامت هستند و وزنشان در بعضی موارد تفاوتی با وزن صامت‌های دیگر ندارد (مثلاً CVCC و CVGG هر دو هم وزن و فوق سنگین هستند)، اما باید توجه داشت که در بعضی ساخت‌ها کمیت آنها با کمیت صامت‌های دیگر عربی تفاوت دارد. مثلاً هجای CVVC هجایی فوق سنگین است، اما هجای CVVG به‌رغم شباهت بسیارش با CVVC، هجایی سنگین است و نه فوق سنگین. یا در عربی هجای CVVGG با وزن فوق سنگین فقط در پایان واژه و در حالت وقف ظاهر می‌شود، اما هجای CVVCC که بسیار شبیه آن است اصلاً در این زبان وجود ندارد. این همه بدان معناست که GG در عربی در بعضی ساخت‌های هجایی سبک‌تر از CC است.

توصیف کلی تکیه در عربی

فرستیک دربارهٔ تکیه کلمه در عربی کلاسیک چنین گفته است: «تکیه در کلمات عربی روی هجای سنگین پیش‌پایانی قرار می‌گیرد، و اگر کلمه‌ای فاقد هجای پیش‌پایانی سنگین باشد،

تکیه کلمه روی هجای پیشاپیش‌پایانی قرار می‌گیرد» (فرستینگ^۱، ۱۹۹۷: ۹۰). این توصیف البته اشتباه نیست اما ناقص است و مواردی را پوشش نمی‌دهد. ما در اینجا می‌کوشیم تا محل تکیه واژه را در کلمات عربی بر اساس توصیف‌های کاگر (۱۹۹۵) و مخصوصاً واتسون (۲۰۱۱) به‌شکلی دقیق‌تر و جامع‌تر توصیف می‌کنیم.

قواعد تکیه کلمه در عربی

باید دانست که اولاً هجاهای پایانی در کلمات دو و چندهجایی عربی تکیه نمی‌گیرند مگر این که فوق سنگین باشند؛ و ثانیاً هر کلمه فقط می‌تواند شامل یک هجای فوق سنگین باشد که آن هم صرفاً در پایان کلمه و در حالت وقف ظاهر می‌شود. به همین دلیل در اینجا ابتدا قواعد تکیه در کلمات مختوم به هجاهای فوق سنگین در حالت وقف را توصیف می‌کنیم، و سپس به تکیه کلمه در کلمات دوهجایی و سه‌هجایی و چهارهجایی و بیشتر می‌پردازیم.

قاعده تکیه در کلمات مختوم به هجای فوق سنگین (در موقعیت وقف)

در واژه‌های دارای هجای پایانی فوق سنگین، تکیه همواره روی همان هجا قرار می‌گیرد، و همان‌طور که گفتیم هجای فوق سنگین در عربی فقط در پایان کلمه آن هم در حالت پیش از سکوت یا وقف (pre-pausal position) ظاهر می‌شود:

«ضال» /ʔa:l/ (= گمراه)	(s)
«امیر» /a:mi:r/	(l s)
«محق» /mu'hiqq/	(l s)
«مضار» /ma'ʔa:r/ (= گزندها)	(l s)
«صابون» /s'a:bu:n/	(h s)
«قدّوس» /qu'd:u:s/	(h s)
«متضادّ» /muta'ʔa:d/	(l l s)
«مراسیم» /mara:'si:m/ (= فرمان‌ها)	(l h s)
«استنکفت» /istan'kaft/ (= خودداری کردم)	(h h s)

می‌دانیم که در شعر عروضی فارسی نیز هجاها مانند عربی به سه دسته سبک و سنگین و فوق سنگین تقسیم می‌شوند (نجفی، ۱۳۹۶: ۲۴-۳۷)، اما در فارسی هجاهای CVVC اگر مختوم به صامت نون (/n/) باشند استثنائاً نه فوق سنگین بلکه سنگین محسوب می‌شوند. این

پدیده که در عروض فارسی «نون عروضی» نامیده می‌شود خاص عروض فارسی است و در زبان عربی وجود ندارد. مثلاً هجای دوم در کلمه «صابون» در شعر عروضی فارسی استثنائاً هجای سنگین است اما در عربی هجای فوق سنگین محسوب می‌شود.

قاعدهٔ تکیه در کلمات دوهجایی

در کلمات دوهجایی، تکیه همواره روی هجای پیش‌پایانی قرار می‌گیرد و هجای پایانی تکیه نمی‌گیرد (مگر این که هجای پایانی فوق سنگین باشد که بحثش گذشت). مثلاً در زبان فارسی هر دو کلمه «اجل» (جلیل تر) و «اجل» (هنگام مرگ)، در هجای پایانی تکیه‌بر می‌شوند، اما در عربی کلمه «اجل» (جلیل تر) که مختوم به هجای فوق سنگین است در هجای پایانی تکیه می‌گیرد (/ʔa'dʒal:/)، و کلمه «اجل» (هنگام مرگ) که هجای پایانی‌اش سنگین است، در هجای پیش‌پایانی تکیه‌بر می‌شود (/ʔadʒal/). به چند مثال از محل تکیه در کلمات دو هجایی توجه شود که چون مختوم به هجاهای سبک و سنگین هستند، همواره در هجای پیش‌پایانی خود تکیه‌بر هستند:

«اجل» (/ʔadʒal/)	(هنگام مرگ)	(l h)
«یَر (در لم یَر)» (/jara/)	(= ندید)	(l l)
«ضاله» (/ʔa:lah/)		(hh)
«قاما» (/qa:ma:/)	(= آن دو نفر برخاستند)	(hh)
«حَسَن» (/ħasan/)	(= نیکو)	(l h)
«قام» (/qa:ma/)	(= برخاست)	(h l)

بر اساس آنچه گفته شد می‌توان به تفاوت جالبی در تکیه کلمه در دو اسم «حسن» و «حسین» در فارسی و عربی اشاره کرد. تکیه کلمه در اسم «حسین» چه در فارسی و چه در عربی روی هجای پایانی است، اما تکیه کلمه در اسم «حسن» در فارسی روی هجای پایانی (/ha'san/)، و در عربی روی هجای پیش‌پایانی (/ħasan/) است!

قاعدهٔ تکیه در کلمات سه‌هجایی

در کلمات سه‌هجایی، تکیه روی هجای سنگین پیش‌پایانی قرار می‌گیرد، و اگر این هجا سنگین نباشد، روی هجای پیش‌پیش‌پایانی (یا نخستین هجا) قرار می‌گیرد با هر وزنی که داشته باشد (یادآوری مجدد این که هجاهای پایانی سبک و سنگین در عربی هیچ‌گاه تکیه نمی‌گیرند):

- «أَرَادَ» /ʔa'ra:da/ (= اراده کرد) (l 'h l)
 «عَمَدٌ» /ʔi'ma:dun/ (= یک ستون) (l 'h h)
 «كَتَبَ» /'kataba/ (= نوشت) (l l l)
 «كَتَبُوا» /'katabu:/ (= نوشتند) (l l h)
 «كَاتَبَ» /'ka:taba/ (= مکاتبه کرد) (h l l)
 «كَاتِبٌ» /'ka:tibun/ (= یک کاتب) (h l h)
 «مَكْتُوبٌ» /mak'tu:bon/ (= نوشته‌ای) (h 'h h)

قاعدهٔ تکیه در کلمات چهارهجایی و بیشتر

در کلمات چهار هجایی و بیشتر نیز الگوی تکیه همان الگوی کلی است که تا کنون دیدیم، یعنی اگر هجای پایانی فوق سنگین نباشد تکیهٔ کلمه روی هجای سنگین پیش‌پایانی قرار می‌گیرد، و اگر هجای پیش‌پایانی هم سنگین نباشد تکیه روی هجای پیش‌پیش‌پایانی با هر کمیتی که داشته باشد قرار می‌گیرد:

- «حُجَرَاتٌ» /hodʒo'ra:tun/ (حجره‌ها) (l l 'h h) (در حالت وصل)
 «تَقَاتَلُوا» /ta'qa:talu:/ (با هم پیکار کنید) (l 'h l h)
 «يَتَقَاتَعُ» /jata'qa:t'aʕu/ (متقاطع می‌شود) (l l 'h l h) (در حالت وصل)
 «اِخْتَلَفُوا» /ʔix'talafu:/ (اختلاف کردند) (h 'l l h)
 «مَكْتَبَةٌ» /mak'tabatun/ (= یک کتابخانه) (h 'l l h) (در حالت وصل).
 «كَتَبَتَا» /ka'tabata:/ (= آن دو زن نوشتند) (l 'l l h)

توجه شود که در بعضی از گونه‌های عربی، محل تکیهٔ کلمه در کلمات چهارهجایی و بیشتر، از قاعدهٔ دیگری پیروی می‌کند؛ در کلماتی که هجای پیش‌پایانی و پیش‌پیش‌پایانی آنها سبک باشد (مانند سه کلمهٔ پایانی در مثال‌های فوق)، تکیهٔ کلمه نه روی هجای پیش‌پیش‌پایانی، بلکه روی هجای آغازی با هر کمیتی که داشته باشد قرار می‌گیرد. بنابراین الگوی تکیه در سه کلمهٔ پایانی فهرست فوق در این گونه‌ها به شکل دیگری خواهد بود:

- «اِخْتَلَفُوا» /ʔix'talafu:/ (= اختلاف کردند) (h 'l l h)
 «مَكْتَبَةٌ» /mak'tabatun/ (= یک کتابخانه) (h 'l l h)
 «كَتَبَتَا» /katabata:/ (= آن دو زن نوشتند) (l l l h)

گفتنی است که غالباً از میان دو الگوی فوق، الگوی نخست را که با قاعده کلی تکیه عربی هم مطابقت کامل دارد، گونه اصیل‌تر می‌دانند (کاگر، ۱۹۹۵).

واژه‌بست‌ها

گفتیم واژه‌بست تکواژی است که از حیث استقلال معنایی مانند کلمات منفرد است و از حیث وابستگی به کلمه دیگر مانند وندهاست. همچنین گفتیم که واژه‌بست‌ها به دو دسته کلی پیش‌بست‌ها و پی‌بست‌ها تقسیم می‌شوند، و دیگر این که در فارسی فقط پی‌بست وجود دارد و این پی‌بست‌ها در صورت‌های پی‌بستی هیچ‌گاه تکیه کلمه نمی‌گیرند. حال می‌گوییم وضعیت واژه‌بست‌ها در عربی تفاوت بسیاری با فارسی دارد؛ اولاً در زبان عربی هم پیش‌بست وجود دارد و هم پی‌بست، و ثانیاً پیش‌بست‌های عربی جزو هجاهای واژه محسوب نمی‌شوند و در نتیجه نه تکیه کلمه می‌گیرند و نه در تعیین محل تکیه در صورت‌های پیش‌بستی نقشی دارند، اما پی‌بست‌های عربی جزو هجاهای واژه محسوب می‌شوند و در نتیجه هم می‌توانند تکیه بگیرند و هم در تعیین محل تکیه در صورت‌های پی‌بستی نقشی داشته باشند. در اینجا ابتدا به بررسی پیش‌بست‌ها و سپس پی‌بست‌های عربی از حیث تکیه کلمه می‌پردازیم.

پیش‌بست‌ها یا حروف تک‌حرفی

پیش‌بست‌ها یا اصطلاحاً حروف تک‌حرفی عربی جزو هجاهای واژه محسوب نمی‌شوند و تکیه نمی‌گیرند؛ این موارد را اصطلاحاً اضافه‌بروزن^۱ می‌نامند. اجزاء اضافه‌بروزن به اجزائی از کلمه اطلاق می‌شود که هیچ نقشی در ساخت وزنی^۲ کلمه ندارند، یعنی نه خود تکیه می‌گیرند و نه تأثیری در الگوی تکیه کلمه دارند- انگار که اصلاً وجود ندارند! پیش‌بست‌های عربی عبارتند از: «ال» (حرف تعریف)؛ «و» و «ف» (حروف عطف)؛ «ب» و «ل» و «ک» (حروف جر)؛ «ل» (حرف جواب قسم)، «ا» (حرف استفهام)؛ «س» (حرف آینده).

«الْکُتُبُ» (= کتاب‌ها، معرفه)؛ /ʔal'kutub/ انگار که این کلمه دو هجایی است

«سَبَکْتُبُ» (خواهد نوشت) (وصل) /sa'jaktubu/ انگار که این کلمه سه هجایی است

«لِمَنْ» (= برای چه کسی)؛ /li'man/ انگار که این کلمه تک هجایی است

«لِما» (برای چه)؛ /li'ma:/ انگار که این کلمه تک هجایی است

«لَقَدْ» (حتماً، به‌درستی) /la'qad/ انگار که این کلمه تک هجایی است

^۱ extrametrical

^۲ metrical structure

توجه شود که اگر مثلاً حرف تعریفِ «أل» جزو ساخت وزنی کلمه محسوب می‌شد، تکیه کلمه در «الْکُتُب» طبق قواعدی که گذشت باید روی همان «أل» قرار می‌گرفت (/ʔalkutub/)*، اما چون این پیش‌بست در عربی اضافه‌بروزن است و در نتیجه از حیث وزنی اصلاً به حساب نمی‌آید و نقشی در محاسبات مربوط به محل تکیه ندارد، تکیه در «الْکُتُب» روی هجای سبک پیش‌پایانی قرار می‌گیرد (/ʔal'kutub/).

پی‌بست‌ها

صورت‌های پی‌بستی ضمیری (clitic pronouns) در عربی هیچ‌گاه در لغت‌نامه‌ها مدخل نمی‌شوند (مانند صورت‌های پیش‌بستی)، اما پی‌بست‌ها در عربی مطلقاً اضافه‌بروزن نیستند بلکه همواره جزو هجاهای صورت‌های پی‌بستی محسوب می‌شوند و می‌توانند تکیه بگیرند (زیر پی‌بست‌ها در مثال‌های زیر خط کشیده‌ایم):

«کتابُهنَّ» (کتاب آن زن‌ها) /kita:bu'hunna/ (در حالت وصل)

«کتابُکُنَّ» (کتاب شما زن‌ها) /kita:bu'kunna/ (در حالت وصل)

و هم در تعیین وضع تکیه در صورت‌های پی‌بستی تأثیر داشته باشند:

«کَتَبَتَا» (/ka'tabata:/) (= آن دو زن نوشتند) در مقابل (مؤنث مثنی)

«کَتَبُوا» (/katabu:/) (= آن مردان نوشت)

توجه شود که اگر مثلاً پی‌بست ضمیری «-ta-» در «کَتَبَتَا» اضافه‌بروزن می‌بود، در این صورت تکیه این کلمه روی هجای نخست آن قرار می‌گرفت (/katabata:/)*، اما چون این پی‌بست ضمیری اضافه‌بروزن نیست و جزو ساخت وزنی کلمه محسوب می‌شود، قاعده کلی تکیه در زبان عربی در مورد آن صادق است و تکیه آن طبق قاعده روی هجای پیش‌پیش‌پایانی‌اش قرار می‌گیرد (/ka'tabata:/).

نتیجه‌گیری

معمولاً در آوانگاری کلمات در لغت‌نامه‌های عربی و فارسی، جایگاه هجاهایی تکیه‌بر را مشخص نمی‌کنند، اما نمایش محل هجای تکیه‌بر در آوانگاری کلمات انگلیسی از ضروریات کار فرهنگ‌نویسی انگلیسی است. این از آن روست که محل هجای تکیه‌بر در کلمات فارسی و عربی به سادگی و صرفاً براساس موازین واجی قابل پیش‌بینی است، اما محل این هجا در کلمات انگلیسی به سادگی قابل پیش‌بینی نیست و برای تعیین محل تکیه در کلمات انگلیسی علاوه

بر اطلاعات واجی، به اطلاعات صرفی و واژگانی و تاریخی نیز نیاز است. اصلاً به همین علت به افرادی که انگلیسی یاد می‌گیرند توصیه می‌شود که به هنگام یادگرفتن هر کلمه جدید، علاوه بر معنا و تلفظ کلمه، محل هجای تکیه بر آن کلمه را نیز به خاطر بسپارند، اما به زبان‌آموزان فارسی یا عربی معمولاً چنین توصیه‌هایی نمی‌شود، زیرا این زبان‌آموزان با یادگیری یک یا چند قاعده، به سادگی می‌توانند خود محل هجای تکیه بر را در کلمات این زبان‌ها تعیین کنند. فارسی و عربی جزو زبان‌هایی هستند که محل تکیه کلمه در آنها به سادگی قابل پیش‌بینی است، اما انگلیسی جزو زبان‌هایی است که محل تکیه کلمه در آنها به سادگی قابل پیش‌بینی نیست. گرچه هر دو زبان عربی و فارسی از حیث جایگاه تکیه در کلماتشان به زبان‌های قابل پیش‌بینی تعلق دارند، اما تفاوت عظیمی نیز بینشان وجود دارد و آن این‌که محل هجای تکیه بر در فارسی ثابت و همواره روی هجای پایانی کلمه است، اما محل هجای تکیه بر در عربی آزاد است و بسته به وزن هجاهای موجود در کلمه تعیین می‌شود. در این معنا زبان فارسی از حیث محل تکیه کلمه زبانی غیر حساس به کمیت است، اما زبان عربی حساس به کمیت است. قاعده تکیه کلمه در فارسی معیار گفتاری بسیار ساده و از این قرار است که هر کلمه در هجای پایانی خودش تکیه می‌گیرد. قاعده تکیه در عربی معیار جدید نیز گرچه ساده اما اندکی پیچیده‌تر از فارسی است، به این ترتیب که تکیه کلمه روی هجای فوق سنگین پایانی (در حالت وقف) قرار می‌گیرد، و اگر هجای پایانی فوق سنگین نباشد تکیه کلمه روی هجای سنگین پیش پایانی قرار می‌گیرد، و اگر هجای پیش پایانی هم سنگین نباشد، تکیه روی هجای پیش‌پیش پایانی با هر کمیتی که داشته باشد واقع می‌شود. در این مقاله پس از معرفی ویژگی‌های رده‌شناختی تکیه کلمه در زبان‌های گوناگون، به بررسی و معرفی این ویژگی‌ها در دو زبان فارسی گفتاری و عربی معیار جدید پرداخته‌ایم.

منابع

- اسلامی، محرم (۱۳۷۹). *واج‌شناسی؛ تحلیل نظام آهنگ زبان فارسی*. تهران: سمت.
- بی‌جن‌خان، محمود (۱۳۹۲). *نظام آوایی زبان فارسی*. تهران: سمت.
- ثمره، یدالله (۱۳۶۴) [ویرایش دوم: ۱۳۸۱]. *آواشناسی زبان فارسی؛ آواها و ساخت آوایی هجا*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ثمره، یدالله (۱۳۷۸). *آواشناسی زبان فارسی؛ آواها و ساخت آوایی هجا*. ویرایش دوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شقایق، ویدا (۱۳۷۴). «واژه‌بست چیست؟ آیا در زبان فارسی چنین مفهومی کاربرد دارد؟» در: مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبائی مجموعه مقاله‌های سومین کنفرانس زبان‌شناسی. ۱۴۱-۱۵۸.
- صادقی، وحید (۱۳۹۷). *ساخت نوایی زبان فارسی؛ تکیه واژگانی و آهنگ*. تهران: سمت.

- طیب‌زاده، آریا (۱۴۰۳). «یک الگوی تکیه نامعمول در سنت عروض فارسی». در: *مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. س ۱۴، ش ۲۷، ۱۸۳-۱۹۱.
- طیب‌زاده، امید (۱۴۰۴). «دو نظام تکیه‌ای و ساخت وزنی متفاوت در زبان فارسی: پدیده‌ای ناشی از دوزبان‌گونی». در: *نامه فرهنگستان زبان‌ها و گویش‌های ایرانی (۱۵)* - *ویژه‌نامه آواشناسی و واج‌شناسی زبان‌های ایرانی*. دوره ۲۴، شماره دوم، خرداد و تیر. ۷۴-۵۱.
- مدرسی قوامی، گلناز (۱۳۹۲). «تأثیر تکیه واژگانی بر ویژگی‌های کیفی واکه‌های ساده زبان فارسی». در: *علم زبان*. س ۱، ش ۱، زمستان، ۴۱-۵۶.
- مدرسی قوامی، گلناز (۱۳۹۴). *فرهنگ توصیفی آواشناسی و واج‌شناسی*. تهران: انتشارات علمی.
- موسوی، ندا (۱۳۸۶). «بررسی هم‌بسته‌های آکوستیکی تکیه در زبان فارسی». *مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبائی در هفتمین همایش زبان‌شناسی ایران*. ۴۵۵-۴۶۵.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۹۶). *وزن شعر فارسی (درس‌نامه)*. به همت امید طیب‌زاده، تهران: نیلوفر.
- Abolhasanizadeh, V., Gussenhoven, C., & Bijankhan, M. (2012). "A pitch accent position contrast in Persian", In: *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences*, edited by W. Lee and E. Zee, Hong Kong, ICPhS XVII, 188-191.
- Bakovic, E. (1998). "Unbounded Stress and Factorial Typology. In *Ruling Papers I*", Working Papers from Rutgers University, Edited by Ron Artstein and Madeline Holler, 15-28.
- Ferguson Ch. (1972). Diglossia. In: *Language and social context; Selected readings*. Harmondsworth: 232-251.
- Gordon, M. K. (2016). *Phonological Typology*; Oxford surveys in phonological and phonetics, United Kingdom, Oxford University Press, *Handbook of the International Phonetic Association; A Guide to the Use of the International Phonetic Association*, 2007, Cambridge University Press.
- Hayes, B. (1981) *A Metrical Theory of Stress Rules*, PhD. MIT Distributed by Indiana University Linguistics Club.
- Hayes, B. (1995). *Metrical Stress Theory: Principles and Case Studies*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hellmuth, S. (2013). "Phonology", In: *The Oxford Handbook of Arabic Linguistics*, Jonathan Owens (ed.), Oxford University Press, p. 45-70.
- Kager, R. (1995). The metrical theory of word stress. In *The handbook of phonology*, Goldsmith, J (ed.) (pp. 367-402) Blackwell Publishing: Cambridge.
- Kahnemuyipour, A. (2003) "Syntactic Categories and Persian Stress", in: *Natural Language and Linguistic Theory*, 21: 337-379.
- Kahnemuyipour, A. (2018). "Prosody", in: *The Oxford Handbook of Persian Linguistics*, Ed. By Anousha Sedighi and Pounch Shabani-Jadidi, Oxford University Press, 2018, xxii + 573.
- Ladefoged, P. & Maddieson, I. (1996). *Sounds of the World's Languages*. Oxford. Blackwell.
- Sadat-Tehrani, N. (2007). *The Intonational Grammar of Persian*, Winnipeg: University of Manitoba Dissertation.

- Tabibzadeh, Arya (2025), "'Mas'alatun or mas'alatun? That Is the Question! The Implications of Traditional Persian Metrics for Classical Arabic Stress", *Al- 'Uṣūr al-Wuṣṭā: The Journal of Middle East Medievalists*, 33, p. 139-148
- Versteegh, K. (1997). *The Arabic Language*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Watson, J. (1999). "The Directionality of Emphasis Spread in Arabic", in: *Linguistic Inquiry*, vol. 30, n. 2, 289–300.
- Watson, J. (2002). *The Phonology and Morphology of Arabic*, New York: Oxford University Press.
- Watson, J. (2011). "Word Stress in Arabic", in: *The Blackwell Companion to Phonology*, ed. by Marc van Oostendorp et al., Oxford, Wiley Blackwell, vol. 5, p. 2990-3019.